

DEBORAH S. CORNELIUS

MADARSKO

V DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

premedia

premedia
~

DEBORAH S. CORNELIUS

MAĎARSKO
V DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

Z angličtiny preložil Tomáš Mrva

premedia

Deborah S. Cornelius
MAĎARSKO V DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

Prvé vydanie
www.premedia.sk

Copyright © 2011 by Fordham University Press
All rights reserved
Translation © Tomáš Mrva, 2015
Slovak edition © Premedia, 2015
ISBN 978-80-8159-262-1

Obsah

Mapy 7

Podakovanie 9

	Úvod	11
1	Dedičstvo prvej svetovej vojny	17
2	Medzivojnové Maďarsko	41
3	Posledný rok mieru v Európe	77
4	Lipnutie na neutralite	114
5	Maďarsko vstupuje do vojny	163
6	Pohroma na Done	201
7	Snaha vystúpiť z vojny	247
8	Nemecká okupácia	300
9	Od vlády Šípových krížov k sovietskej okupácii	358
10	Povojnové Maďarsko	410

Poznámky 445

Bibliografia 513

Register 523

Mapy

1	Rakúsko-uhorská monarchia v roku 1914	15
2	Maďarsko po Trianonskej mierovej zmluve, 1920	18
3	Zväčšenie územia Maďarska, 1938 – 1941	105
4	Vojenské operácie v Karpatskej kotline, 1944 – 1945	370
5	Obliehanie Budapešti, 24. decembra 1944 – 13. februára 1945	392

Pod'akovanie

Som zaviazaná mnohým ľuďom, ktorí mi v priebehu rokov pomáhali s výskumom a písaním tohto rukopisu. Aj keď nedokážem vymenovať všetkých, niekoľkým by som sa chcela poďakovať osobne: v prvom rade môjmu priateľovi a editorovi G. Kurtovi Piehlerovi, ktorý ma presvedčil, aby som sa pustila do tohto projektu a neustále ma podporoval. Od začiatku ma povzbudzovali Attila a Andrea Pókovci, Zsuzsa L. Nagyová a Pál Péter Tóth. Moja priateľka a tiež spisovateľka Joan Gimlinová pripomienkovala množstvo verzií jednotlivých kapitol. Obzvlášť by som sa chcela poďakovať Györgyovi Molnárovi, ktorý bol mojím neustálym poradcom a sprievodcom všetkými vojenskými záležitosťami. Špeciálna vďaka patrí Emöke Tomsicovej za pomoc s hľadaním vhodných ilustračných fotografií v Historickom fotoarchíve Maďarského národného múzea. Som tiež vďačná akademikom v Spojených štátoch, ktorí čítali rukopis a poskytli neoceniteľné pripomienky a opravy, konkrétne Gerhardovi L. Weinbergovi a Nándorovi Dreiszigerovi, a tiež personálu vydavateľstva Fordham University Press. Moja hlboká vďaka patrí mnohým ľuďom, ktorí mi poskytli rozhovory, pri ktorých často opäť prežívali bolestivé zážitky. A na záver ďakujem mojim deťom Krisztine Fehérváryovej a Andrásovi Fehérvárymu, ktorí ma po celý čas podporovali.

Mapy sú dielom kartografa Bélu Nagya z Historického ústavu Maďarskej akadémie vied, ktorý ich pripravil po konzultácii so mnou.

Všetky preklady z pôvodných maďarských zdrojov sú moje vlastné, ak nie je uvedené inak. Zodpovednosť za všetko, čo som napísala, beriem na svoje plecia.

Úvod

Záujem verejnosti o úlohu Maďarska v druhej svetovej vojne zrejme nikdy nebol väčší ako v rokoch po zmene režimu v rokoch 1989 – 1990. Úplná história Maďarska v druhej svetovej vojne sa nedala vyrozprávať do pádu komunistického režimu štyridsať päť rokov po skončení vojny. Maďarsko bolo okupované Červenou armádou v roku 1945 a keďže Sovietsi považovali účasť Maďarska vo vojne za zločin proti Sovietskemu zväzu, vojna sa nepripomínala. Postavili sa pomníky hrdinským sovietskym padlým spolu so spomienkovými prejavmi a prehliadkami, ale neexistovali maďarské vojnové pomníky ani pocty padlým maďarským vojakom. Počas nasledujúcich štyridsiatich rokov komunistickej vlády sa dejiny prezentovali zo sovietskeho uhla pohľadu. Historik Domokos Kosáry povedal: „To, že fakty sa objavujú až teraz, znamená, že nielenže chýbal podrobný výskum, ale navyše v službe stalinistickému typu histórie existovala tendencia vyberať fakty, ktoré podporovali tento názor, a prehliadať alebo vynechávať tie, ktoré ho nepodporovali...“¹

Po štyridsiatich rokoch cenzúry väčšina ľudí poznala iba tú verziu dejín, ktorú sa naučila v škole: že katastrofálnu vojnu spôsobil „fašistický reakcionársky“ vojnový režim, že všetci politickí a vojenský lídri tohto obdobia boli vojnoví zločinci, a že Maďarsko oslobodila sovietska armáda 4. apríla 1945 – čo sa každý rok oslavovalo ako Deň oslobodenia. Ďalšími kľúčovými zložkami oficiálnej verzie boli tvrdenia, že na odboji proti nemeckej okupácii a profašistickej vláde Šípových krížov sa zúčastnili iba komunisti, a že všetky rodiny, ktoré ušli na Západ pred sovietskou inváziou, boli poškvrnené fašizmom. Dokonca aj vojnoví

zajatci, ktorí sa vrátili zo sovietskych pracovných táborov, museli sľúbiť, že budú mlčať, správali sa k nim ako k občanom druhej triedy a bránili im, aby hovorili o svojich zážitkoch.

Len v uplynulých rokoch mohli historici v Maďarsku slobodne skúmať a prehodnocovať úlohu svojej krajiny vo vojne. Venovali sa jednej tabuizovanej téme za druhou a nová generácia historikov začala nanovo skúmať toto obdobie, ale štyridsať rokov kontrolovanej propagandy a vzdelávania sa nedá ľahko vymazať a stále existujú témy, o ktorých sa hovorí len váhavo alebo vôbec.

Prvý kontakt s Maďarmi som mala v roku 1957. Ako čerstvá absolventka vysokej školy, ktorá bola na predĺženej ceste po Európe, som sa na univerzite v Edinburghu a potom aj vo Viedni stretla s mladými maďarskými utečencami. Ohromená ich vlastenectvom a idealizmom som sa vrátila na Yaleovu univerzitu a napísala diplomovú prácu o maďarskej revolúcii v roku 1956. V 70. a 80. rokoch som navštívila Maďarsko a vzala som so sebou svoje deti, aby navštívili starých rodičov z otcovej strany a naučili sa niečo z jazyka a kultúry, ale až v roku 1984, ako doktorandka na Rutgersovej univerzite, som sa rozhodla študovať a písať o Maďarsku. Uvedomila som si, ako málo ľudia hovoriaci po anglicky vedia o Maďarsku a aké zavádzajúce boli odkazy v učebniciach európskych dejín, z ktorých som učila.

Do Maďarska som prišla na Fulbrightovo štipendium v roku 1987 v čase dramatickej zmeny a v očakávaní ešte väčších zmien. Ľudia sa každý deň ponáhľali kúpiť si noviny, aby sa dočítali o najnovších udalostiach. Cenzúra sa uvoľňovala, spiace občianske združenia oživali. Ľudia boli zrazu ochotní – dokonca horliví – vyrozprávať svoje príbehy americkej historičke alebo sa podeliť o nevydané rukopisy v nádeji, že dlho zakázaná história sa dostane k americkej verejnosti.

Dve prelomové udalosti, zdanlivo neškodné pre západný svet, boli náznakom meniacich sa čias. V roku 1988 bola povolená výstava o dejinách maďarského skautingu v provinčnom meste Segedín – na veľké prekvapenie novinárov a bývalých skautov. Skauting, ktorý bol v Maďarsku prekvitajúcim hnutím od založenia prvej skautskej skupiny v roku 1911, bol odsudzovaný ako fašistická organizácia a Maďarské skautské združenie bolo rozpustené v roku 1948 a začlenené do štátom kontrolovaného komunistického pionierskeho hnutia.

Druhou udalosťou roku 1988 bolo otvorenie výstavy o hnutí ľudových vysokých škôl v belvárošskom rímskokatolíckom kostole v Budapešti. Hnutie, ktoré sa zrodilo koncom tridsiatych rokov, malo za cieľ vzdelávať roľnícku mládež, aby vytvorilo nových vidieckych lídrov. Bolo rozpustené v roku 1948, keď komunisti zrušili všetky autonómne skupiny občianskej spoločnosti. V roku 1988 bola výstava považovaná za odvážnu a tí, ktorí ju navštívili, boli prekvapení, že vôbec bola povolená.

Tempo zmien sa zrýchlilo a zlomovým bodom bol dramatický pohreb popraveného premiéra Imreho Nagya 16. júna 1989. Na Námestí hrdinov sa v tichosti zhromaždilo trisťtisíc ľudí pred truhlami zabalenými v čiernom plátne, kým sa vážnym hlasom čítali mená obetí revolúcie z roku 1956. Študentský vodca Viktor Orbán bol prvý, kto prišiel s ohromujúcou požiadavkou – aby sovietska armáda „išla domov“.

S koncom maďarského socialistického režimu a odchodom sovietskych okupačných jednotiek 16. júna 1990 Maďari zažili náhly rozkvet záujmu o témy, ktoré boli za komunizmu potláčané. Stánky na uliciach boli plné máp v maďarských národných farbách – červenej, bielej a zelenej – ktoré ukazovali hranice tisícročného Uhorského kráľovstva s vyznačenými hranicami okresaného štátu po trianonskej zmluve z roku 1920 – za socializmu to bola tabuizovaná téma, keďže stratené územia získali susedné socialistické štáty Československo, Rumunsko a Juhoslávia.

Postupne sa v 90. rokoch dostalo do povedomia verejnosti čoraz viac zakázaných tém a niektoré politické a vojenské osobnosti, ktoré po vojne odsúdili a popravili ako vojnových zločincov, rehabilitovali. Ôsmeho mája 1993 povolili obyvateľom mesta Dunapentele¹ venovať vojnový pomník miestnym vojakom, ktorí padli vo vojne alebo boli deportovaní. Napriek búrlivým diskusiám bol povolený aj súkromný pohreb admirála Miklósa Horthyho. Niektorí nekomunistickí odbojáři boli ocenení, čím sa rozptýlil mýtus, že na odboji sa zúčastnili iba komunisti. Dokonca sa začalo hovoriť aj o státisícoch Maďarov, ktorých odviekli na nútené práce do Sovietskeho zväzu ako vojnových zajatcov, aj keď to nebolo bez váhania.

.....
¹ Mesto sa dnes volá Dunaújváros. V minulosti sa istý čas volalo aj Sztalinváros, pozn. prekladateľa.

V roku 2001, keď som začala s výskumom na tomto projekte, som v budapeštianskych antikvariátoch pátrala po pamätiach a publikáciách zo 70. a 80. rokov, ako aj v archívoch po zostávajúcich materiáloch z vojnového obdobia, aj keď väčšina z nich bola zničená. V priebehu niekoľkých rokov som dychtivo očakávala vydanie novej knihy niekoho z novej generácie historikov, ktorí začali skúmať a prehodnocovať úlohu Maďarska v druhej svetovej vojne.

Konzultovala som s mnohými historikmi, ktorí píšu o tomto období, a mala som šťastie, že som mohla robiť rozhovory s Maďarmi, ktorí žili v týchto ťažkých časoch a štedro sa so mnou podelili o svoje zážitky. Keďže väčšina konzultácií a rozhovorov bola v maďarčine, všetky preklady sú moje, ak nie je uvedené inak.

Cieľom tejto knihy je odhaliť príbeh Maďarska počas druhej svetovej vojny a pochopiť, prečo ľudia zapojení do vojnového zmätku konali tak, ako konali, pod tlakom bezprecedentných okolností. Ale aby sme videli úlohu Maďarska v jasnom svetle, je potrebné vrátiť sa k nedávnej histórii Uhorského kráľovstva a udalostiam, ktoré viedli k účasti Maďarska vo vojne.

Na konci prvej svetovej vojny sa habsburská monarchia a v jej rámci aj Uhorské kráľovstvo rozpadli. Trianonská zmluva, mierová zmluva podpísaná vo Versailles po prvej svetovej vojne, pririekla dve tretiny územia a tri pätiny obyvateľstva kráľovstva susedným štátom. Severná časť, Horná zem (Felvidék), ktorú odstúpilo novovytvorenému Československu, bola integrálnou časťou kráľovstva s historickým mestom Prešporkom (po maďarsky Pozsony a po novom Bratislava), bývalým sídlom Uhorského snemu a miestom korunovácie habsburských vládcov za uhorských panovníkov. Sedmohradsko, ktoré bolo súčasťou Uhorska od príchodu Maďarov a bolo považované za srdce národa, sa stalo súčasťou Rumunska. Novovytvorená Juhoslávia získala úrodné zeme južnej časti kráľovstva, kým malá časť na západe pripadla Rakúsku.

Maďari len ťažko dokázali uveriť, že tisícročné Uhorské kráľovstvo sa môže rozpadnúť. Prežilo tatársky vpád, stopäťdesiat rokov tureckej okupácie, vládu Habsburgovcov aj revolúciu v roku 1848 (pozri mapu č. 1). Nové štáty mali byť národnými štátmi v duchu doktríny amerického prezidenta Wilsona o sebaurčení národov, ale každý z nich bol mnohonárodný. Tri milióny Maďarov stále žili na týchto územiach, väč-

Mapa č. 1: Rakúsko-uhorská monarchia v roku 1914

šina z nich pri hraniciach okypteného maďarského štátu. Maďari nikdy neprekonali pocit nespravodlivosti z rozpadu kráľovstva a presvedčenie, že Trianonská zmluva bola hroznou chybou, ktorú jej tvorcovia nakoniec napravia. Pochopenie tejto otázky je kľúčom k dešifrovaniu maďarského správania počas druhej svetovej vojny.

Od konca prvej svetovej vojny a Trianonskej zmluvy sa Maďarsko nikdy nevzdalo nádeje, že dokáže získať späť stratené územia, alebo aspoň oblasti obývané prevažne Maďarmi. V medzivojnovom období mal malý, chudobný a politicky izolovaný štát problém vytvoriť vládu a stabilizovať hospodárstvo, ale na stratené územie sa nikdy nezabudlo.

Po vypuknutí druhej svetovej vojny bolo jasné, že Maďarsko sa nedokáže vyhnúť tomu, aby sa do nej zapojilo. Aj napriek snahám udržať si neutralitu ho geopolitická situácia v strednej Európe – bolo obklopené štátmi, ktoré boli spojencami Nemecka alebo ich Nemecko okupovalo – predurčovala na účasť v nej. Otázkou bolo, či sa na nej zúčastní ako nemecký spojenec alebo ako okupovaný štát.

Lákadlo získania stratených území v kombinácii s ohromujúcimi skorými úspechmi Nemecka presvedčilo mnohých, že znovuzískanie územia sa dá dosiahnuť v spojení s Nemeckom. Túto vieru posilňovala skutočnosť, že život v Maďarsku si udržiaval prekvapujúcu normalnosť, aj keď obmedzenú pre židovských obyvateľov, až do nemeckej okupácie v marci 1944. Politické inštitúcie zostali relatívne nezmenené, kultúrny život prekvital a reformátori plánovali povojnovú reštrukturalizáciu anachronického politického a spoločenského systému, ako aj statkárskoho systému, ktorú v podstate všetky strany považovali za nevyhnutnú.

Pre Maďarov sa tragédia Trianonu zopakovala v druhej svetovej vojne. V protiklade s ich predchádzajúcou skúsenosťou posledné roky vojny priniesli hroznú skazu a drvivú porážku – nemeckú okupáciu, deportácie Židov, fašistickú vládu Strany šípových krížov, bezprecedentné šesťmesačné frontové boje, ktoré zasiahli celú krajinu, po ktorých nasledovala ďalšia devastácia spôsobená sovietskymi okupačnými silami. Maďarsko zaplatilo vysokú cenu za krátkodobé získanie svojich území. Vážnym následkom pre národ bolo zničenie tradičného vedenia a samotnej štruktúry spoločnosti. Len málo ľudí si dokázalo predstaviť povahu systému, ktorý mal nahradiť regentstvo admirála Miklósa Horthyho.

1 Dedičstvo prvej svetovej vojny

Aby sme porozumeli úlohe Maďarska v druhej svetovej vojne, musíme sa vrátiť k prvej svetovej vojne a porážke Ústredných mocností (Nemecka, Rakúsko-Uhorska a Bulharska) Dohodou (Veľkou Britániou, Francúzskom a Ruskom), rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie a k búrlivým rokom 1918 až 1920. Počas tohto krátkeho obdobia sa tisícročné Uhorské kráľovstvo rozpadlo, habsburský panovník Karol I. abdikoval v prospech republiky, susedia Maďarska okupovali veľkú časť krajiny a nakrátko vznikol bolševický režim. Posledným úderom pre zničený a demoralizovaný maďarský ľud bola mierová zmluva podpísaná vo Veľkom trianonskom paláci vo Versailles, ktorá potvrdila stratu dvoch tretín územia a troch pätín obyvateľstva. Počet obyvateľov sa zmenšil z 18,2 milióna na 7,9 milióna. Maďari mali pocit veľkej nespravodlivosti z rozbitia ich kráľovstva a verili, že Trianonská zmluva bola hroznou chybou, ktorá sa nakoniec napraví.

Kedysi bolo Maďarsko súčasťou rakúsko-uhorskej monarchie, najväčšieho štátu v Európe, ale teraz sa stalo malým štátom v strednej Európe, ktorý bol odrezaný od mora a od sveta, obklopený nepriateľskými susedmi. Stratené územia boli integrálnou súčasťou Uhorského kráľovstva a mali veľkú symbolickú hodnotu. Sedmohradsko, odstúpené Rumunsku, bolo považované za maďarskú vlasť od príchodu prvých maďarských kmeňov. Horné Uhorsko, ktoré pripadlo Československu, bolo jedinou súčasťou kráľovstva, ktorá si zachovala nezávislosť počas tureckej okupácie. Jeho hlavné mesto, Pozsony/Bratislava, bolo sídlom uhorského parlamentu do roku 1848 a miestom korunovácie uhorských kráľov (Pozri mapu č. 2).

neskôr Slovenská národná rada vyhlásila nezávislosť od Uhorského kráľovstva a pripojenie k Čechom. V Záhrebe 29. októbra Národná rada Chorvátov, Srbov a Slovincov vyhlásila nezávislosť od Rakúsko-Uhorska. Rumuni žijúci v Sedmohradsku oznámili svoje odtrhnutie 27. októbra, aj keď myšlienky autonómie sa nevzdali až do decembra. Ukrajinci (Rusíni) ohlásili odtrhnutie 31. októbra. Tridsiateho októbra rakúske Národné zhromaždenie prijalo dočasnú ústavu a 31. októbra vypukla demokratická revolúcia v Maďarsku. Keď bolo 3. novembra podpísané prímerie, monarchia už neexistovala.

Maďarské revolúcie v rokoch 1918 a 1919

Na jeseň 1918, keď začínalo byť jasné, že vojna je prehratá, sa v Budapešti začali zhromažďovať revolučné sily. Napätie medzi obyvateľstvom rástlo – vyskytovali sa nepokoje pre jedlo, štrajky a rástol počet dezercii z armády. Bol to výsledok strašných strát počas vojny, rastúcich cien a nedostatku. Revolučný duch Októbrovej revolúcie z roku 1917 sa šíril aj zásluhou maďarských vojnových zajatcov, ktorí sa vracali z Ruska, s demonštráciami náklonnosti k boľševikom a požadovaním mieru. Večer 30. októbra dorazili správy o revolúcii vo Viedni a dav sa zväčšoval. Revolúciu začali jednotky, ktoré priviedli do Budapešti, aby potlačili ľudové hnutie. Dôstojníci a vojaci si strhli z čiapok insígnie impéria a nahradili ich emblémom s červenými a bielymi chryzantémovými kvetmi, ktoré sa predávali pri príležitosti Dušičiek. Tak sa začala takzvaná chryzantémová revolúcia.

Gróf Mihály Károlyi, pacifista a idealista, sa stal symbolom revolúcie. Napriek svojmu šľachtickému pôvodu sa stal najobľúbenejším politikom v Maďarsku. Počas robotníckych štrajkov v júni 1918, ktoré vojsko brutálne potlačilo, strana vedená Károlyim prevzala na seba úlohu hovorcu štrajkujúcich robotníkov v parlamente.³ Revolucionári sa zjednotili okolo neho ako hlavy nedávno vytvorenej revolučnej Maďarskej národnej rady a v novembri 1918 sa stal predsedom vlády. Sociálni demokrati, ktorí nikdy nemali zastúpenie v parlamente, sa stali hlavným podporovateľom vlády vďaka svojej obľube u verejnosti, účinnej centralizovanej mašinérii a spojeniu s odbormi.⁴ Ľudia boli unavení z vojny a chceli reformy. Minister vojny plukovník Linder urobil krok,

ktorý sa čoskoro ukázal byť chybou – 2. novembra rozpustil armádu so slovami: „Už nikdy nechcem vidieť vojaka.“⁵

V prvých týždňoch svojej vlády zažíval Károlyi celonárodnú popularitu. Revolúcia bola zavŕšená len s malým krviprelieváním a správdzal ju veľký optimizmus, že sa obnoví poriadok a uzavrie mier s mocnosťami Dohody, obzvlášť ak bolo známe, že Károlyi mal dobré vzťahy s poprednými osobnosťami Dohody. Počas vojny nadviazal tajné kontakty s britskými a francúzskymi diplomatmi vo Švajčiarsku a vyhlásil sa za stúpenca Wilsonových Štrnástich bodov. Mnohí uvítali Károlyiho program liberálnej reformy, ktorý sa mal venovať politickým záležitostiam, čo predchádzajúca konzervatívna vláda nedokázala vyriešiť. Cieľom Károlyiho, jedného z najbohatších statkárov v Maďarsku, bolo zlikvidovať polofeudálne zvyšky zastaraného poriadku a prisľúbil pozemkovú reformu, autonómiu pre národnostné menšiny a všeobecné volebné právo aj pre ženy. Liberáli, mladšie duchovenstvo a príslušníčky feministického hnutia nadšene podporovali jeho reformné plány.⁶ Károlyiho potvrdil vo funkcii habsburský cisár a uhorský kráľ Karol IV., ktorý abdikoval 13. novembra a 16. novembra Maďarská národná rada v parlamente vyhlásila Maďarskú ľudovú republiku. Maďarsko konečne získalo nezávislosť, ale ako porazený štát.⁷

Kapitulácia Rakúsko-Uhorska 3. novembra (Padovské prímerie) v podstate ignorovala Maďarsko. Károlyi, zdesený z hroziacej invázie Srbov a Francúzov z juhu, sa rozhodol vyslať delegáciu do Belehradu, aby diskutovala o uplatnení Padovského prímeria aj na Maďarsko. Siedmeho novembra viedol Károlyi delegáciu, ktorá vyjednávala s francúzskym generálom Louisom Franchetom d'Espereyom, spojeneckým veliteľom balkánskych armád v Belehrade. V snahe naznačiť demokratickú povahu nového Maďarska zaradili do delegácie aj sociálnych demokratov, ako aj zástupcov vojenských a robotníckych rád. Ich očakávania sa nenaplnili. Dohodové mocnosti boli podozrievavé voči liberálnej revolúcii a obzvlášť Francúzi sa obávali o svoju bezpečnosť. Veľmi sa báli rozšírenia ruskej revolúcie do strednej a západnej Európy a maďarské vojenské a robotnícke rady vyzerali podobne ako tie, ktoré v Rusku vytvorili bolševici.

Generál d'Esperey zmaril ich nádeje. Pozdravil ich chladne a hovo-